

ТЕМА 4. СОЦІАЛЬНА НОРМА. ВІДХИЛЕННЯ ВІД СОЦІАЛЬНОЇ НОРМИ

1. Поняття соціальна норма. Види соціальних норм.
2. Сутність соціальної девіації.
3. Адиктивна поведінка та її характеристика.
4. Здоровий спосіб життя як прояв соціальної норми сучасного суспільства.

1. Поняття соціальна норма. Види соціальних норм.

Задовольняючи свої життєві потреби та інтереси, людина вступає у зв'язки та відносини з іншими людьми, без яких вона не може існувати. Відтворення цих відносин згодом стають особливою потребою людей і перетворюється на відносно самостійну сферу їх життєдіяльності. Цей процес має безперервний характер і тому кожне суспільство має регулювати відносини між людьми. Таке регулювання та охорона суспільних відносин здійснюється за допомогою *соціальних норм*.

Оскільки суспільне життя складне і різноманітне, то соціальні норми помітно відрізняються одна від одної не лише за сферами регулювання суспільних відносин, а й за способами свого встановлення і забезпечення. Кожна людина по-різному усвідомлює та сприймає соціальні норми, що нав'язуються чи впроваджується суспільством, державою, групою людей. Вони можуть відповідати або не відповідати її інтересам, світогляду, ціннісним орієнтаціям, переконанням. У зв'язку з чим ці норми можуть виконуватися або зовсім не виконуватися. І тому громадянське суспільство повинно відповідати за зміст соціальних норм, які воно встановлює, за їх принципову здійсненність, їх практичне виконання.

Соціальні норми — це правила загального характеру, які регулюють відносини в людському суспільстві та встановлені державою, суспільством чи об'єднанням громадян тощо.

Кожна соціальна норма має специфічні риси, однак кожній з них притаманні і загальні для всіх *норм ознаки*:

- 1) регулюють відносини, які існують між людьми в суспільстві та між суспільством і державою;
- 2) мають загальний характер, діють як типові регулятори поведінки, тобто поширюються на невизначене коло осіб та розраховані на багаторазове застосування;
- 3) виникають у процесі історичного розвитку і функціонування суспільства, внаслідок свідомої вольової діяльності людей;
- 4) гарантуються та забезпечуються певними засобами суспільного або державного впливу.

Зазначені ознаки соціальної норми характеризують її, як важливий регулятор суспільних відносин, що активно впливає на поведінку людей і визначає її дії в різних життєвих обставинах.

Усі соціальні норми мають *спільну мету* — регулювати поведінку людей, але розрізняються за способами створення, сферою дії.

Види соціальних норм:

За способом створення:

1) *правові* — це загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, встановлені або санкціоновані державою і спрямовані на врегулювання найважливіших суспільних відносин шляхом надання їх учасникам юридичних прав і покладення на них юридичних обов'язків. Іншими словами, це — правило, що містить дозвіл, обмеження, заборону або покладає позитивний обов'язок, а також визначає, яким чином слід діяти за певних обставин;

2) *моральні* — це правила поведінки людей, які склалися у суспільстві на підставі їх уявлень про честь, гідність, совість, добро і зло, справедливе й несправедливе, гуманне й негуманне, та забезпечуються їх внутрішніми переконаннями та засобами громадського впливу. Норми моралі, зазвичай, незафіксовані документально, вони існують як моральні орієнтири у свідомості людей. Слід зазначити, що в суспільстві, крім класово обумовлених моральних настанов, сформувалися і моральні вимоги загальнолюдської значущості, зокрема турбота про людей похилого віку, надання матеріальної та моральної допомоги хворим і незаможним громадянам тощо;

3) *корпоративні* (норми об'єднань громадян) — це правила поведінки, що встановлюють для своїх членів об'єднання громадян, які держава визнає або навіть надає їм обов'язкового характеру. Особливість корпоративних норм полягає у тому, що вони регулюють діяльність, зумовлену завданнями певних об'єднань громадян і спрямовану на досягнення певної мети, заради якої вони створені. Ця група соціальних норм знаходить свій вираз і закріплення у правових актах (статути, положення, програми), які видаються відповідними об'єднаннями;

4) *звичаєві* — це неписані правила поведінки людей, соціальних груп, що склалися історично у суспільстві внаслідок багаторазового повторення і використання протягом тривалого часу в аналогічних ситуаціях, які закріпилися у їх свідомості та поведінці, стали внутрішньою потребою їх психічної діяльності. Різновидом звичаїв є традиції. Вони також зумовлені звичкою, природністю формування й утвердження в свідомості людей того чи іншого типу поведінки. Традиції охоплюють, як правило, відповідний тип поведінки, складаються не з однієї дії, а із стилю поведінки. Іншими словами, традиції — це загальні правила поведінки людей, соціальних груп, які закріплені у

суспільній практиці внаслідок багаторазового повторення протягом тривалого часу та передаються із покоління у покоління.

За сферою дії:

1) *економічні норми* — це правило поведінки, що регулюють відносини у економічній сфері, тобто пов'язані з взаємодією форм власності, з виробництвом, розподілом і споживанням матеріальних благ;

2) *політичні норми* — це правило поведінки, що регулюють відносини між соціальними групами, націями, народностями, їх участь в організації та здійсненні державної влади, відносини з іншими суб'єктами політичної системи суспільства;

3) *релігійні норми* — це правила поведінки віруючих людей, які встановлені різними віросповіданнями і містяться в релігійних джерелах. Ця група соціальних норм зафіксована у священних книгах християн, іудеїв, мусульман, буддистів тощо (Біблії, Торі, Корані, Ведах). Норми релігії регулюють відносини віруючих у межах церкви або іншої релігійної організації та порядок відправлення ними релігійних культів.

Виконання більшості соціальних норм забезпечується недержавними засобами: громадським осудом, санкціями з боку об'єднань громадян, церкви тощо. Держава забезпечує виконання тільки норм права, які відрізняються від інших соціальних норм взаємозв'язком із державою, напрямками та способами впливу на суспільні відносини.

2. Сутність соціальної девіації.

Девіація — це відхилення від прийнятих у суспільстві норм, починаючи від незначних і завершуючи найбільш суттєвими та серйозними, що загрожують життєдіяльності окремих груп, суспільству загалом.

Соціальні відхилення — це не випадкові факти, а процеси, що набули певного поширення в суспільстві.

Для того, щоб індивідуальні негативні відхилення набули якості соціальних, *потрібні такі умови:*

- однакова спрямованість таких відхилень у подібних груп людей в однакових умовах;
- близькість причин, які викликають ці відхилення;
- повторюваність, стійкість зазначених явищ.

Девіантність не слід розуміти як об'єктивну якість конкретної поведінки. Це відносне оціночне поняття. Кожне суспільство виробляє свої уявлення про норми, а відповідно і про девіації. Більше того, соціальні норми відрізняються у різних класів та груп одного і того самого суспільства.

Девіація відносна щодо:

- а) історичної епохи;

б) культури суспільства.

Девіації поділяють на *індивідуальні та групові*.

Індивідуальне відхилення окремих індивід відкидає норми своєї субкультури. Групове відхилення розглядається як конформна поведінка члена девіантної групи щодо її субкультури. У реальному житті ці два типи відхилень найчастіше взаємно перетинаються.

Виділяють також *первинну і вторинну* девіацію.

Первинна девіація — поведінка з відхиленням, яка загалом відповідає культурним нормам, прийнятим у суспільстві. Відхилення незначні і терпимі. Соціальним середовищем індивід не визначається як девіант і сам не вважає себе таким. Це відхилення сприймається як маленька витівка, ексцентричність чи помилка (незначна). Індивід продовжує жити колишнім життям, займати те саме місце в системі статусів і ролей, як і раніше взаємодіяти з членами групи. Девіанти залишаються первинними доти, поки їх дії укладаються в межах соціально прийнятої ролі.

Вторинна девіація — відхилення від існуючих у групі норм, яке соціально визначається як девіантне. Особа при цьому ідентифікується як девіант. Іноді у разі здійснення навіть однієї єдиної дії (злочин, вживання наркотиків і т.д.) або помилкового звинувачення, до індивіда приклеюється ярлик девіанта. Варто одержати ярлик девіанта, як одразу з'являється тенденція до переривання багатьох соціальних зв'язків із групою і навіть можлива ізоляція. Таким чином, вторинне відхилення може змінити все життя людини.

Концепція первинного і вторинного відхилення вперше була сформульована і детально розроблена Ховардом Полом Беккером.

Девіантна поведінка (в широкому значенні) має три більш конкретні форми порушення соціальних норм:

- власне девіантна, або девіантна у вузькому значенні слова, тобто такі поведінкові відхилення (не значні), які не зумовлюють кримінального та адміністративного покарання;
- делінквентна поведінка — протиправні вчинки, які не є у власному значенні слова злочином, вони караються в адміністративному порядку;
- кримінальна, або злочинна поведінка — поведінка, вчинки, які можна класифікувати як злочин.

На думку Я. Гілінського, поведінка з відхиленням може бути як зі знаком «мінус» (*негативна*), так і зі знаком «плюс» (*позитивна*). Поведінкою з відхиленням може бути і творчість, особливо її видатні форми, їх назвали — інваріантними.

Класичними видами девіантної поведінки (негативної) визнані:

- пияцтво, алкоголізм;
- наркоманія;
- злочинність;

- суїцид;
- проституція.

Типи людей-девіантів:

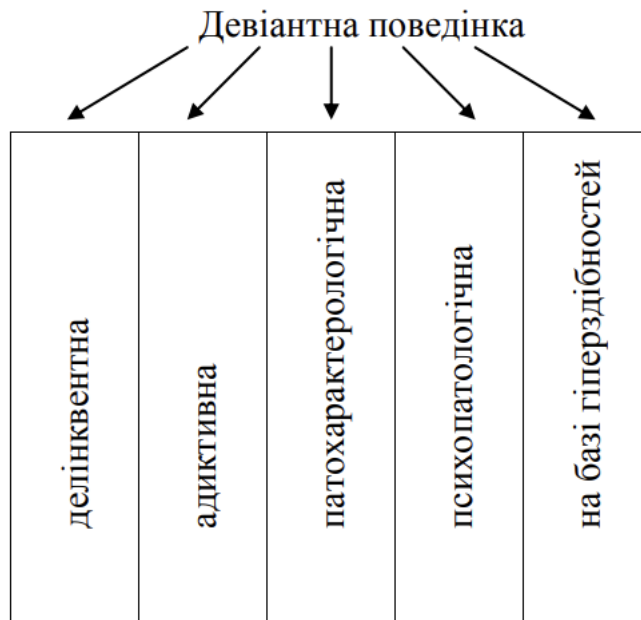
- *Конформіст* — лояльний член суспільства: приймає суспільно визнані культурні цілі та інституціональні засоби їх досягнення;

- *Новатор* — досягає цілей, що схвалюються суспільством, не інституціональними засобами, у тому числі і незаконними;

- *Ритуаліст* — особистість, що абсолютизує засоби та не визнає суспільно визнану ціль, задля яких здійснюється діяльність;

- *Ретритист* (ізолюваний тип) — людина, яка відсторонюється як від культурних цілей, так і від інституціональних засобів;

- *Бунтар* (заколотник) — особистість, що відступила від цілей і засобів, прийнятих у суспільстві, але натомість протиставила їм інші цінності й норми.

Типи девіантної поведінки

Делінквентний тип девіантної поведінки – сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам.

Патохарактерологічний тип девіантної поведінки – поведінка, що зумовлюється патологічними змінами характеру, що сформувалися в процесі виховання. Серед найбільш типових для дітей та молоді видів такої поведінки вчені виокремлюють аутоагресивну поведінку, дисморфоманічну поведінку, гебоїдну поведінку.

Психопатологічний тип девіантної поведінки – ґрунтується на психопатологічних симптомах та синдромах – це прояви тих чи інших психічних порушень та захворювань.

Девіантний тип поведінки, що ґрунтується на базі гіперздібностей – це спотворений прояв обдарованості, таланту, геніальності в якійсь сфері діяльності, що виходить за рамки звичайного, нормального сприйняття.

Адиктивний тип девіантної поведінки – поведінка, що зумовлюється залежністю від різних хибних пристрастей.

3. Адиктивна поведінка та її характеристика.

Адиктивна поведінка – один із різновидів девіантної поведінки, що характеризується непереборним бажанням переживати інтенсивні емоції за допомогою штучної зміни свого психічного стану внаслідок вживання деяких речовин або постійної фіксації уваги на певних видах діяльності.

Адиктивну особу відрізняють: прагнення до відходу від реальності та ознаки особистісної незрілості (невираженість інтелектуальних та духовних інтересів, моральних норм, нестійкість, безвідповідальність, почуття стадності та ін.).

Хімічні адикції характеризуються системним споживання психоактивних речовин, непереборним потягом до постійного вживання обраної речовини, відчуючи при цьому значні труднощі в добровільному припиненні.

Хімічна залежність починається з первинних позитивних емоцій, які виникають завдяки вживанню психоактивних речовин – *це перший етап* формування хімічної залежності. На другому етапі хімічної залежності з'являється емоційна прив'язаність до ПАР. Третій етап формування хімічної залежності – прив'язаність до зміненого настрою. Для четвертої стадії хімічної залежності характерна одержимість алкоголем і наркотиками, яка проявляється збільшенням дози ПАР з метою отримання стану ейфорії.

Об'єктом залежності при нехімічних адикціях стає поведінковий паттерн, а не психоактивні речовини. Відрізняють наступні форми нехімічних залежностей: піроманію, kleptomанію, геймблінг (залежність від азартних ігор), комп'ютерну залежність або інтернет-залежність, адикцію відносин, сексуальну, любовну адикції, роботоголізм, адикцію до витрачання грошей, прослуховування ритмічної музики, залежність від фізичних вправ, потяг до духовного пошуку, владолюбство, залежність від ризикованого водіння автомобіля (синдром Тоада) та ін.

До хімічних залежностей відносять:

- Алкогольну залежність;
- Залежність від паління;
- Наркотичну залежність.

До хімічних залежностей відносять:

- Харчові адикції (переїдання, голодування, булімія, анорексія);
- Технологічні адикції;
- Ігromанія;
- Оніоманія;
- Трудоголізм.

Кожна адикція призводить до наслідків, часто незворотних, таких як:

- фізичне та психологічне виснаження організму індивіда;
- незадоволення особистісних і соціальних потреб;
- порушення соціальної взаємодії;

- летальні наслідки тощо.

4. Здоровий спосіб життя як прояв соціальної норми сучасного суспільства.

Спосіб життя – це одна з найважливіших біосоціальних категорій, які інтегрують уявлення про певний вид (тип) життєдіяльності людини. Спосіб життя характеризується особливостями повсякденного життя людини, які охоплюють його трудову діяльність, побут, форми використання вільного часу, задоволення матеріальних та духовних потреб, участь у суспільному житті, норми та правила поведінки.

Спосіб життя – один з критеріїв суспільного прогресу, це – «обличчя» людини. Спосіб життя може бути також охарактеризований ступенем відповідності форм життєдіяльності людини біологічним законам, який сприяє (або не сприяє) збереженню його адаптаційних можливостей, а також виконанню біологічних та соціальних функцій.

Здоровий спосіб життя — це раціональне та ефективне використання власних життєвих ресурсів.

Здоровий спосіб життя – це дії, звички, певні обмеження, пов'язані з оптимальною якістю життя, яка охоплює соціальні, розумові, духовні, фізичні компоненти, та, відповідно, із зниженням ризику розвитку захворювань. Здоровий спосіб життя поєднує усе, що сприяє виконанню людиною професійних, суспільних і побутових функцій в оптимальних для здоров'я умовах і виражає орієнтованість особистості в напрямку формування, збереження і зміцнення як індивідуального, так і суспільного здоров'я.

Здоровий спосіб життя включає наступні основні компоненти:

1. Дотримання правил особистої гігієни (раціональний добовий режим, загартовування організму, догляд за тілом і порожниною рота, використання раціонального одягу і взуття).

2. Раціонально збалансоване харчування.

3. Оптимальний руховий режим (регулярна рухова активність середньої інтенсивності).

4. Відсутність шкідливих звичок.

5. Володіння елементарними методиками самоконтролю. Медичний контроль (профілактичні огляди).

6. Культуру міжособистісного спілкування і поведіння в колективі (створення навколо себе і для себе сприятливого психологічного клімату).

7. Психофізичну саморегуляцію організму (уміння протистояти стресу).

8. Статеву культуру.

По кожній з трьох зазначених вище категорій моделі якості життя є досить розроблені індикатори здорового способу життя:

1) задоволеність своїми даними: зовнішність; тіло; успішність або виконання службових обов'язків порівняно з іншими; своїм статусом у колективі

(виробничий, друзів, однодумців тощо); своїм статусом у сім'ї; своїм сприйняттям світу.

2) задоволеність соціальним оточенням: сприйняття соціальних проблем; сім'я; сусіди; родичі; колеги; товариші у закладі освіти; рівень соціальної напруженості; політична ситуація; довіра до керівних органів; рівень безпеки.

3) задоволеність можливостями: рівень зарплатні; житло; предмети довготривалого користування; престижні речі; одяг; харчування; транспорт; освіта; робота; медичне обслуговування; культурні запити; заняття спортом; проведення вільного часу (наявність закладів, їх доступність за цінами); спілкування; отримання інформації; сексуальні стосунки; громадська активність.

Хвороби сучасної людини обумовлені насамперед способом життя і повсякденним поведінням. Збільшення очікуваної середньої тривалості життя на 85 % пов'язують не з успіхами медицини, а з поліпшенням умов життя і праці, раціоналізацією життєдіяльності населення. Найбільш повно взаємозв'язок між способом життя і здоров'ям відображається в понятті «здоровий спосіб життя».

Причини погіршення здоров'я:

- Недостатній та неякісний сон;
- Неадекватне харчування;
- Недостатня фізична активність;
- Хронічний стрес та психічні навантаження;
- Шкідливі звички.